

de çok azalmıştır. Ülkede kilometrekareye ortalama altmış beş kişi düşer; ancak nüfusun coğrafi dağılışı çok farklıdır. Büyük kısım Sefâkus'un kuzeyindeki kıyı kuşağında toplanmıştır; dağlık alanlarla güneydeki çöl düzlükleri boş denilecek ölçüde tenhadır. Nüfusun % 63'ü şehirlerde, % 37'si kırsal kesimde oturur. Arap, Berberî, Afrika ve Avrupa kültürlerinin kavşağı olan Tunus'ta nüfusun büyük kısmı Sünnî müslümandır. Toplumun yarısı tarımla, yarısı sanayi, turizm, balıkçılık, madencilik ve imalât işleriyle uğraşır. Tunus ekonomisi hizmetler sektörü, tarım, hafif sanayi, petrol ve fosfat üretimine dayalıdır. Hizmetler sektörü son yıllarda ticaret, ulaşım, telekomünikasyon, turizm ve finans alanlarında birçok reform geçirmiştir.

Tarıma elverişli topraklar 340.000'i sulamalı alan olmak üzere 5 milyon hektardır. Tarımın payı giderek azalmakta, imalât sektörü öne geçmektedir. Başlıca ürünler zeytinyağı, turuncgiller, hurma, tahıl, patates, domates, kırmızı et, süt ve deniz ürünleridir. Ülkede yaklaşık 10.000 sanayi tesisi bulunmakta ve bunların çoğu deniz kıyısında yer almaktadır. Benzert, Tunus ve Sefâkus'ta kurulan fabrikalarda maden ürünleri işlenmektedir. Sanayi başlıca elektronik, otomotiv, kimya, tekstil, gıda, metal, deri ve ayakkabı dalları üzerinde yoğunlaşmıştır. Tunus'un en önemli yer altı zenginlikleri fosfat, petrol ve doğal gazdır. Fosfat yatakları Afrika'nın sayılı rezervlerindedir. Petrol Sahrâ tipi hafif petrol olup 1966'dan beri Burme'de üretilmektedir; Benzert'te de bir rafineri vardır. Ülke topraklarından ayrıca demir, kurşun, çinko ve civa çıkarılmaktadır.

Tunus, kıyılarının % 37'sini oluşturan ve en güzelleri Cerbe adası ile Hammâmet körfezinde bulunan ince kumlu plajları, arkeolojik ve kültürel zenginlikleriyle Akdeniz havzasında çok önemli bir turizm ülkesidir. Uluslar arası yedi hava alanı ve sekiz limanı, 17.000 kilometrelik karayolu (% 65'i asfalt) ve 1880 kilometrelik demiryolu ağına sahiptir. Başta Kartaca olmak üzere Thuburbo Majus, Kerkouane, Dugga, Bulla Regia gibi Romalılar'a ve Kartacalılar'a ait harabeler kültür turizmi için önemli merkezlerdir. Kayrevan Sidi Ukbe Camii, Tunus Zeytûne Camii, Tunus'un eski bölümlü "medine" ve egzotik çarşısı "sûk", Süse ve Münestîr ribâtları da başlıca turist çeken yerler arasındadır. Cerbe adasından dünyanın en eski yahudi tapınaklarından biri olan Griba yer alır. XIX. yüzyıl beylik dönemi sarayındaki Bardo

Müzesi dünyanın en zengin Roma mozaik koleksiyonunu barındırmaktadır. Kartaca Arkeoloji, Kayrevan İslâm Sanatları, Cem ve Münestîr Ribât diğer önemli müzelerdir. Vaha ve çöl manzaralarıyla güney bölgesinde çeşitli etkinlikler düzenlenerek çöl turizmi geliştirilmektedir. Ülkede bulunan altı milli park ve birçok doğal rezerv alanında flora ve fauna koruma altına alınmıştır.

Tunus'ta el sanatları ülke ekonomisinin en dinamik sektörlerinden biridir. Turistik önem taşıyan başlıca el sanatları çinçilik, deri işlemeciliği, altın ve gümüş üzerine bijuteri, emaye bakır işlemeciliği, geleneksel ahşap müzik aletleri yapımıcılığı ve halıcılıktır. Özellikle çinçilik, bakırcılık ve halıcılıkla, fes ve nargile imalâtında Osmanlı etkisi görülür. Tunus'un dış ticaretinde en önemli ihracat mallarını tekstil, deri ürünleri, ham petrol, makineler, elektrikli aletler, zeytinyağı, balık, şarap, hurma, fosfat ve gübre oluştururken ithalât malları arasında otomobil ve yedek parçaları, petrol makine aksamı, kimyasal maddeler, tekstil ve deri ürünleri, fuel-oil, kereste ve tahıl başta gelmektedir. Kuzey Afrika'da istikrarlı ve liberal ekonomiye hızla geçmekte olan Tunus, Türkiye'nin Afrika'ya açılım politikasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Tunus-Türkiye ticarî ve ekonomik ilişkileri 15 Temmuz 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Tunus Türkiye'den buğday, patates, nohut, fındık, kalorifer radyatörleri, demir çelik çubuklar, buzdolabı, ilâç gibi maddeler alırken Türkiye Tunus'tan hurma, fosfat, alüminyum florür, deri, suni kâğıt hamuru, hurda bakır gibi maddeler ithal etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 113-131; *Atlas de Tunisie. Editions Jeune Afrique*, Paris 1979; Aydoğan Köksal, *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 355-369; *Tunus'un Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Tunus Dış Ticareti* (İzmir Ticaret Odası), İzmir 2001; F. Hesse, "Tunus'da Ormançılık", *İÜ Orman Fakültesi Dergisi*, VI/1, İstanbul 1956, s. 1-34; Füsün Soykan, "Tunus Turizmi Üzerine", *Ege Coğrafya Dergisi*, sy. 7, İzmir 1993, s. 89-115; a.m.f., "Tunus'ta Turizmin Bugünkü Durumu ve Etkileri", a.e., sy. 8 (1995), s. 93-108.

FÜSÜN BAYKAL SOYKAN

II. TARİH

İslâm Öncesi. Bölgenin ilk sakinlerinin Batı Asya veya Avrupa'dan gelen topluluklar olduğu söylenir. Daha sonra bölge-

ye Berberîler yerleşti. Tüccar bir millet olan Fenikeliler'in Suriye'den gelişiyle Tunus tarih sahnesine çıktı. Milâttan önce XII. yüzyıldan itibaren bölgeye gelmeye başlayan ve sahillerde ticarî koloniler oluşturan Fenikeliler, Kartaca şehrini merkez edindiler ve milâttan önce IX. yüzyılın ilk yarısında bölgede önemli bir deniz gücüne sahip büyük bir imparatorluk kurdular. Batı Akdeniz havzasını, Sardunya, Malta ve Balear adalarını hâkimiyetleri altına aldılar. Bugün Tunus şehrinin banliyösü durumundaki Kartaca'da hüküm sürdükleri için Kartacalılar olarak da bilinen Fenikeliler hükümlerini yedi asır (m.ö. 846-m.s. 146) devam ettirdiler. Kartaca ile Roma arasında siyasî ve ticarî rekabet yüzünden başlayan, yaklaşık bir asır devam eden Pön savaşları Kartacalılar'ın yıkılışıyla sonuçlandı. Kartaca'yı ve Tunus'un diğer merkezlerini ellerine geçiren Romalılar, savaş sırasında tahrip ettikleri Kartaca'yı yeniden imar ederek Kuzey Afrika'daki topraklarının idarî merkezi yaptılar. IV. yüzyılın ortalarında İspanya'dan gelen Vandal bölgede Roma hâkimiyetine son verip yaklaşık bir asır hüküm sürdüler (440-535). Tunus ve civarı 535 yılında Bizans'ın eline geçti ve müslümanların fethine kadar Bizans hâkimiyetinde kaldı. İslâm fetihleri esnasında İfrîkiye diye adlandırılan Tunus ve civarında putperestlik ve Hıristiyanlık yaygındı, halkın çoğunluğu putperest Berberîler'den oluşuyordu.

İslâmî Dönem. Hz. Osman zamanında 27 (647) yılında İfrîkiye'nin fethine çıkan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh o yıllarda Bizans'tan ayrılıp bağımsızlığını ilân eden Gregorios'u Sübeytîla'da yendi ve bölgenin ileri gelenlerini vergiye bağladı. İfrîkiye halkının anlaşmayı bozması üzerine 33 (653) veya 34'te (654-55) ikinci defa sefere çıkarak onları tekrar itaat altına aldı. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadeleler sırasında bölge İslâm hâkimiyetinden çıktı. Tunus'un doğu kesimini Muâviye'nin İfrîkiye valiliğine getirdiği Muâviye b. Hudeyc yeniden İslâm egemenliği altına aldı (45/665). Ardından valiliğe tayin edilen Ukbe b. Nâfi' devamlı bir ordu bulundurmak amacıyla Tunus'ta Kayrevan şehrini kurdu (50/670); Kayrevan, Mağrib'deki fetihler için ordunun bir hareket ve ikmal üssü durumuna getirildi. 55 (675) yılında vali tayin edilen Ebû'l-Muhâcîr Dînâr, yedi yıl süren valiliği esnasında Kartaca şehri ve civarının fethini tamamladı. Bu yıllardan itibaren Berberîler arasında İslâmiyet yayılmaya başladı. Abdülmelik b. Mervân ile muhaliflerinin iktidar mücadelesi dö-

TUNUS

neminde bölgede Berberî isyanları çıktı. Bu olaylar esnasında Kartaca gibi sahil şehirleri Bizanslılar'ın eline geçti. Berberî reisi Küseyle, Muharrem 64'te (Eylül 683) Kayrevan'ı ve buradan Berka'ya kadar olan bölgeyi zaptederek 69 (688-89) yılına kadar elinde tuttu. Abdülmelik b. Mervân siyasî birliği sağladıktan sonra bölge valiliğine Hassân b. Nu'mân'ı tayin etti ve onu kalabalık birliklerle destekledi. Hassân, Berberî isyanlarını bastıracağı gibi Kartaca'yı da geri aldı ve Tunus şehrini kurarak orada bir tersane yaptırdı (82/701). Onun ardından İfrîkiye valiliğine tayin edilen Mûsâ b. Nusayr'ın Zağvân'ı almasıyla Tunus'un tamamı İslâm hâkimiyetine girdi. Mûsâ b. Nusayr 88 (707) yılında Mağrib'in tamamını fethetti ve Akdeniz adaları ile Endülüs fetihlerini gerçekleştirdi. Ömer b. Abdülazîz'den sonraki dönemde görev yapan valilerin bölge halkına karşı yürüttüğü yanlış siyaset yüzünden Tunus ve civarında istikrar kalmadı. Yezîd b. Abdülmelik'in İfrîkiye valisi Yezîd b. Ebû Müslim, müslüman olan Berberîler'i ve mallarını ganimet sayarak humus alması ve onları cizye ile mükellef tutması gibi uygulamaları sebebiyle öldürüldü (102/720-21). Ardından Ubeyde b. Abdurrahman ve Ubeydullah b. Habhâb'in Berberîler'e karşı Arap ırkçılığından kaynaklanan haksız uygulamaları Hâricîliği kabul eden Berberîler'in isyanına yol açtı. Kayrevan 124'te (742) Hâricîler'in Sufriyye kolunun hücumuna mâruz kaldı. II. Mervân, 127 (745) yılında ayaklanıp Kayrevan'ı ele geçiren Abdurrahman b. Habîb'i vali olarak tanımak zorunda kaldı.

Abbâsîler'in ilk yıllarında bölgede Hâricî isyanları sürdü. 140'ta (757) Sufri Hâricîleri'nin, ertesi yıl İbâzîler'in eline geçen Kayrevan üç yıl sonra geri alınarak etrafı surlarla çevirildi. Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından 155'te (772) İfrîkiye valiliğine tayin edilen Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî isyanları bastırıp bölgeyi kontrol altına aldı. Onun vefatının ardından aynı aileden bölgeyi yöneten valilerin dördüncüsü olan Fazl b. Ravh b. Hâtim, 178'de (794) Tunus şehrinde başlayan isyan sırasında Kayrevan'a giren isyancılar tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Hârûnürreşîd'in İfrîkiye valiliğine gönderdiği Herseme b. A'yen, Kayrevan'a gelip isyanı bastırdı. Ancak kendisine karşı başlatılan bir ayaklanma sebebiyle halifeye mektup yazarak görevden alınmasını istedi ve yerine İbrâhim b. Ağleb'in getirilmesini tavsiye etti. İbrâhim b. Ağleb'in Hârûnürreşîd tarafından babadan oğula intikal etmeye üzere vali ta-

yin edilmesiyle Tunus ve civarında Ağlebîler dönemi başlamış oldu (800).

Başşehirleri Kayrevan olmak üzere kurulan, Abbâsî hâkimiyetini tanıyan ve paralarda halifelerin adına yer veren Ağlebîler, Fâtîmîler tarafından yıkıldı (909). I. Ziyâdetullah (817-838) zamanında Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğindeki Sicilya'nın fethi için başlatılan seferler 859'da Bizans'ın Sicilya'daki önemli şehri Kasrîyâne'nin alınmasıyla sonuçlandı. Sicilya, bu tarihten itibaren Avrupa sahillerine karşı girilen fetih harekâtı sırasında bir üs vazifesi gördü. 869'da Malta, 878'de Siracusa (Sarakûse) fethedildi ve Akdeniz'de İslâm hâkimiyeti güçlendi. Ağlebîler döneminde Tunus önemli bir kalkınmaya sahne oldu; özellikle Kayrevan çok parlak günler yaşadı, bölgenin ilim, kültür ve ticaret merkezi haline geldi. Gemi inşası, cam, mermer, mensucat ve maden sanayii ilerledi, çeşitli el sanatları oldukça gelişti. Kasrûlkadîm (Abbâsiyye) ve Rakkâde şehirleri tesis edildi, bu iki şehirde ve diğer merkezlerde çok sayıda cami ve sarnıç inşa edildi. Tunus'u Cezayir'e bağlayan yol üzerinde kurulan Bâce, Tunus'un kuzeybatısında önemli bir merkez haline geldi. Ağlebî emîrleri, İskenderiye'den Atlas Okyanusu'na uzanan sahil şeridinde ribâtlar yaptırarak güçlü bir savunma sistemi oluşturdu. Sebte ile İskenderiye arasındaki sahil boyunca yetmiş sekiz ribât inşa edildiği bilinmektedir. Herseme b. A'yen tarafından 180 (796) yılında yaptırılan Münestîr Ribâtı bunların ilki sayılır; ribât birçok onarıma geçirek zamanımıza ulaşmıştır. Bugüne kadar iyi durumda gelen Süse Ribâtı'nı I. Ziyâdetullah 206'da (822) yaptırdı. Ağlebîler, Süse'de İfrîkiye'de İslâm mimarisinin başta gelen örneklerinden sayılan ulucami (el-Mescidü'l-kebîr) ve büyük bir limanla tersane inşa ettirdiler. Tunus'ta bulunan en eski bîmâristan, Ağlebî Emîri I. Ziyâdetullah tarafından Kayrevan'da tesis edildi. Ağlebîler devrinde ilmî hareket de büyük gelişme gösterdi. Kayrevan dinî ilimlerle edebiyatın merkezi oldu. Hanefî ve Mâlikî mezhepleri İfrîkiye'de daha da güçlendi. Bu dönemde özellikle Mâlikî mezhebi büyük ilgi gördü ve Kayrevan şehri Mâlikîler'in merkezi haline geldi. Tunus şehri de dönemin en önemli ilim merkezleri arasına girdi, iki şehirde çok sayıda âlim yetişti. Öte yandan Abbâsîler'in Mu'tezile'yi resmî mezhep edindikleri yıllarda diğer mezhepler bölgede temsil imkânı buldu. X. yüzyılda Cerîd ahalisinin büyük bir kısmı İbâzî mezhebini benimsedi.

İsmâilî dâilerinden Ebû Abdullah eş-Şîî'nin Mağrib'de başlattığı yoğun propaganda ve askerî harekât Ağlebîler'in sonunu getirdi. Ebû Abdullah, Berberî Kûtâme kabilesinin desteğini sağlayıp Ağlebîler'e karşı güçlü bir mücadele başlatmıştı. Son Ağlebî hükümdarı III. Ziyâdetullah bazı tedbirler aldysa da başarı sağlayamadı ve 296'da (909) Mısır'a kaçtı. Ebû Abdullah eş-Şîî, İmam Ubeydullah el-Mehdî ile birlikte bir direnişle karşılaşmadan o sırada başşehir olan Rakkâde'ye girdi ve Fâtîmîler Devleti'ni kurdu (909). Fâtîmîler 362'de (973) Mısır'a intikal edinceye kadar Tunus'ta hüküm sürdüler. Fâtîmî idarecilerinin, Mâlikî ve Hanefî mezheplerinin yaygın olduğu Tunus'ta kendi mezheplerini yaymak için uyguladıkları baskı huzursuzluklara yol açtı. Ubeydullah el-Mehdî, Kayrevan'da Mâlikî âlimlerinin ve onları destekleyen halkın direnişleriyle karşılaşınca 303 (915) yılında Doğu İfrîkiye sahilindeki bir yarımada Mehdiye şehrini kurdu ve 308'de (920) burayı başşehir yaptı. Halifeliğinin ilk altı yılını Kayrevan'da, geri kalan on dokuz yılını Mehdiye'de geçirdi. Hâricîler'den Ebû Yezîd en-Nükkârî tarafından başlatılan büyük isyan Fâtîmîler'e zor günler yaşattı. 334'te (945) Tunus şehrini işgal ve tahrip eden Ebû Yezîd 944'te Kayrevan'ı ele geçirdi ve bir yıl süreyle elinde tuttu. Halife Mansûr-Billâh'ın Ebû Yezîd'e karşı zafer kazanmasından ve isyanın sona ermesinin ardından (336/947) Fâtîmîler, Mehdiye'yi terk edip yeni başşehirleri Sayrelmansûriye'ye (Sabra) yerleştiler. Bu arada Sicilya adasındaki İslâm hâkimiyetini devam ettirdiler, Bizanslılar'a karşı başarılı bir mücadele vererek Orta Akdeniz'in batı kısmında üstünlük sağladılar.

Halife Muiz-Lidînilâh, Mısır'a doğru yola çıkarken İfrîkiye'nin yönetimini Berberî Zîrî kabilesinin lideri Bulukîn b. Zîrî es-Sanhâcî'ye bıraktı. Böylece Tunus'ta Zîrîler dönemi başladı (972). Bâdis b. Mansûr zamanında amcası Hammâd'ın 405 (1015) yılında Cezayir sınırlarında kalan Kal'atü Benî Hammâd'da bağımsızlığını ilân etmesiyle Zîrîler ikiye bölündü. Ardından Muiz b. Bâdis, 441'de veya 443'te (1049 veya 1051) Fâtîmîler'i terk edip Bağdat'taki Abbâsî halifesine bağlı olduğunu açıkladı ve hutbeyi onun adına okuttu. Bunun üzerine Fâtîmî Halifesi Müstansîr-Billâh, Zîrîler'i cezalandırmak için Mısır'ın Saîd bölgesinde huzursuzluğa yol açan bedevî Benî Hilâl ve Benî Süleym kabilelerini bölgeye sevketti. Bölgedeki şehirlerin yönetiminin ve ellerine geçirecekleri her şeyin kendilerine ait olacağını söyleyip onları gö-

çe teşvik etti. Sayıları konusunda 50.000 ile 1 milyon arasında rakamlar verilen bu kabileler 445'te (1053) Übbe ve Ürbüs'ü (Laribus) tahrip ve talan ettiler. Muiz b. Bâdîs, bu tehlike karşısında 449 (1057) yılında başşehirini terkedip oğlu Temîm'in valilik yaptığı Mehdiye'ye sığındı. Onun ardından Kayrevan bedevîler tarafından yağmalandı, yakılıp yıkıldı. Bedevîler sahil şeridi hariç ülkenin tamamını kontrol altına aldılar. Bu göçler bölgede bedevî Arap nüfusunu yoğun biçimde arttırdı. Arazilerini ve hayvanlarını onlardan koruyamayan Zenâte ve Sanhâce Berberîleri'nden önemli bir kısmı vatanlarından ayrılarak Büyük Sahrâ vahalarına, bir kısmı Güney Sudan'a göç etti, bir kısmı da şehirlere taşındı. Daha sonraki yıllarda Benî Hilâl ile Benî Süleym çoğunluğu Berberîler'den oluşan yerli halkla karıştı, evliliklerle akrabalık bağları kuruldu. Benî Hilâl ve Benî Süleym'in bölgeyi istilâsı esnasında Zirîler'in Mehdiye valisi Temîm b. Muiz topraklarını korumayı başardı. Bedevîlerin çıkardığı kargaşa sırasında sahildeki şehirlerden Tunus'ta ve Kartaca'dan Muallaka'ya kadar olan bölgede Benî Riyâh'ın iki kolu, Benzert'te Benî Verd, Kâbis'te Benî Câmî, Sefâkus'ta Benî Melîl emirlikleri kuruldu. Bunlar haraç karşılığında Benî Hilâl'in himayesine girdiler. Hilâlîler, Temîm'in tekelindeki deniz ticaretini ele geçirmeye çalıştılar ve Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî gelinceye kadar bölgedeki varlıklarını korudular.

Tunus şehrini ele geçiren Benî Hilâl'e mensup Abîd b. Ebü'l-Gays'ın zulmünden kaçan şehir halkı Kal'atü Benî Hammâd emîrinin himayesine sığındı. Hammâdî Emîri Nâsır b. Alennâs'ın Tunus valiliğine tayin ettiği Abdülhak b. Abdülaziz b. Horasan şehirde kontrolü sağlamayı başardı. Abdülhak'ın 1062'de bağımsızlığını ilân etmesiyle Tunus şehrinde Horasânîler dönemi başladı. Tunus kısa aralıklarla Zirîler'in ve Hammâdîler'in eline geçtiyse de Horasânîler varlıklarını 1159 yılına kadar devam ettirdiler ve Tunus'un gelişmesine önemli katkılarda bulundular. Ekonomik açıdan bölgenin en önemli şehri haline gelen Tunus, İfrîkiye'nin hıristiyan Batı'ya açılan penceresi konumuna geldi. Piza, Cenova gibi İtalyan şehir devletleriyle ticaret antlaşmaları imzalandı, şehrin limanı canlandı ve Avrupa ülkeleriyle ticarete yeni bir dönem başladı. Horasânî emirleri şehrin imarına, özellikle Zeytûne Camii başta olmak üzere mimari eserlerin tamiri ve bakımına itina gösterdiler. Tunus o sırada İfrîkiye'nin en meşhur şe-

hirleri arasına girmişti. Zeytûne Camii civarındaki çok sayıda çarşısıyla zengin bir ticaret ve önemli bir ilim merkeziydi.

Zirîler'in elinde kalan tek merkez olan Mehdiye 1087 yılında bir süre Pizalı ve Cenevizli korsanların eline geçtiyse de geri alındı. Sicilya'yı zapteden Normanlar, 543'te (1148) Tunus'un doğusundaki sahil şehirlerine saldırıp Mehdiye'yi ve diğer bazı şehirleri işgal ettiler. Zirîler'in son emîri Hasan b. Ali, onlara karşı Fas'ta hüküm süren Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî'den yardım istedi. 553'te (1158) Tunus'u, 555'te (1160) Mehdiye'yi ve diğer sahil şehirlerini Normanlar'dan geri alan Abdülmü'min, Benî Hilâl'in gücünü kırdığı gibi Horasânîler'e de son vererek İfrîkiye bölgesini Tunus şehrinde oturan bir vali tarafından yönetilen bir eyalet haline getirdi. Böylece Tunus, İfrîkiye eyaletinin merkezi oldu. Şehrin batı kısmında valinin ve diğer yöneticilerin ikamet için Kal'atü'l-Kasba inşa edildi. Tunus, 580 (1184) yılında Balear adalarının elinde tutan Benî Gâniye tarafından istilâ edilirse de üç yıl sonra Ebü'Yûsuf el-Mansûr şehri geri aldı. Benî Gâniye 584'te (1188) zaptettiği Mehdiye'yi 602 Cemâziyelâhiri-ne (Ocak 1206) kadar elinde tuttu. Muvahhidler, Tunus'a ve bölgedeki diğer şehirlere akrabalı Berberî Hafsî ailesinden valiler tayin ettiler. O dönemde İfrîkiye'de Tunus, Sûse, Mehdiye, Sefâkus, Kâbis, Benzert, Tezrût, Kayrevan, Tûzer ve Hammâme gibi önemli şehirler mevcuttu.

Muvahhidler Devleti'ndeki bölünme ve ardından ortaya çıkan karışıklıklar sırasında Kâbis valiliğine tayin edilen Ebü Zeke-riyyâ el-Hafsî, Tunus üzerine yürüdü ve 625 (1228) yılında şehre girip İfrîkiye'nin tamamına hâkim oldu. Muvahhidler'le irtibatını kopararak bağımsızlığını ilân etti ve Hafsî hânedanını kurdu, kısa sürede İfrîkiye'nin yegâne hâkimi durumuna geldi. Muvahhidler'in Kuzey Afrika'daki topraklarında ortaya çıkan üç devletten biri olan Hafsîler, Tunus'u başşehir yaptılar. Abbâsî halifeliğinin 656'da (1258) yıkılışından sonra Mekke şerifinin elçi gönderip I. Muhammed el-Müstansır'ı Abbâsî halifesinin vârisi tanıdığını ve ona itaat ettiğini bildirmesi Hafsîler'e bütün İslâm dünyasında büyük bir itibar kazandı. Ancak bu durum, Bağdat Abbâsî hilâfetinin Memlûk Sultanı I. Baybars tarafından Kahire'de yeniden tesisine sona erdi (659/1261). Hafsîler, Tunus merkez olmak üzere Cezayir'in Bicăye şehriyle kısmen bugünkü Libya'nın batısındaki topraklarda yaklaşık üç asır hüküm sürdüler (1228-1574). Haf-

sîler döneminde ülke hızlı bir ekonomik gelişmeye sahne oldu, Tunus önemli bir ticaret merkezi haline geldi ve bütün İfrîkiye bölgesinin en önemli metropolü konumuna yükseldi. İlk dönemlerde Endülü'sün çeşitli şehirlerinden çıkarıldıktan sonra Tunus'a gelen çok sayıdaki Endülüslü müslüman ülkenin sosyal, ekonomik ve ilmi hayatını etkiledi. Tunus'ta çok sayıda saray, cami ve medrese inşa edildi. Endülü's mimarisinin özelliklerini taşıyan bu eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Kuzey Afrika'daki ilk medrese hânedanın kurucusu Ebü Zeke-riyyâ tarafından Tunus'ta inşa edildi ve medreseler giderek çoğaldı. Kökleri Muvahhidler'e dayanan tasavvufî hareketler Hafsîler döneminde de etkisini sürdürdü. Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli tarafından kurulan Şâzeliyye tarikatı İfrîkiye ve bütün Mağrib'de yayıldı.

Fransa Kralı IX. Louis 1270 yılında büyük bir Haçlı ordusunun başında Tunus sahillerine saldırdı. Kartaca'da kuvvetli bir direnişle karşılaşan Fransız ordusunda ortaya çıkan veba salgını yüzünden kral ve askerlerin büyük bölümü telef oldu. Yapılan antlaşmayla Fransızlar üç aydan fazla süren muhasarayı kaldırıp geri döndüler. Ancak 1287'de Mehdiye'yi yağma ve tahrip ettiler. Mehdiye 792 (1390) ve 927 (1521) yıllarında yeni saldırılara mâruz kaldı. 1284'te hıristiyanların eline geçen Cerbe adası 1334'te geri alınabildi. Ebü Zeke-riyyâ Yahyâ el-Vâsik'ın tahta çıkmasından (675/1277) itibaren Hafsîler arasında başlayan taht kavgaları büyük karışıklıklara yol açtı. Ebü Hafs Ömer zamanında (1284-1295) ülke Tunus ve Bicăye merkezli ikiye bölündü. Bu arada Cerîd, Tûzer ve Kâbis'te bağımsız mahallî emirlikler kuruldu. Tunus şehri 1329'da Abdülvâdîler, 1347-1350 ve 1357'de Merînîler tarafından kısa sürelerle işgal edildi. I. Ebü'l-Abbas Ahmed el-Müstansır (1370-1394) devlete yeniden itibar kazandıysa da Ebü Ömer Osman'ın 893'te (1488) ölümünün ardından Hafsîler'in ikinci parlak dönemi de sona erdi ve ülke karıştı. Ayrıca bu devirde başta İspanya olmak üzere Avrupa devletlerinin sahillere saldırıları yoğunlaştı. Bu arada Osmanlılar hıristiyanları Kuzey Afrika'dan çıkarmak için bölgeye geldiler. Oruç ve Hızır kardeşler, XVI. yüzyılın başlarında Berberî denizcilerin merkezi halindeki Cerbe adasını harekât üssü edindiler. Hızır Reis, Cezayir'in ardından limanın müstahkem kalesi Halkulvâdî ile (La Goulette) birlikte Tunus şehrini ele geçirdi (1534). Ancak İspanyollar, Tunus'u bir yıl sonra geri alarak Hafsî Sultanı Mevlây

TUNUS

Hasan'ı yeniden tahta oturtular. 1569'da tekrar Osmanlılar'ın eline geçen şehir 1573'te ikinci defa İspanyol işgaline uğradıysa da 1574'te geri alınıp kesin biçimde Osmanlı topraklarına katıldı ve Tunus'a Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet statüsü verildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Âmir), tür.yer.; Rakik el-Kayrevânî, *Târîhu İfrîkiyye ve'l-Mağrib* (nşr. M. Zeynühum M. Azeb), Kahire 1994, tür.yer.; Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 697-699; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib* (Kettânî), tür.yer.; İbn Haldûn, *el-İber* (nşr. Halil Şehhâde - Süheyl Zekkâr), Beyrut 2001, VI, tür.yer.; İbn Kunfûz, *el-Fârisiyye fi mebdâ'i'd-devleti'l-Hafsiyye* (nşr. Muhammed eş-Şâzeli en-Neyfer - Abdülmecid et-Türki), Tunus 1968, tür.yer.; İbnü's-Şemmâ, *el-Edilletü'l-beyyinetü'n-nurâniyye fi mefâhîri'd-devleti'l-Hafsiyye* (nşr. Tâhir b. Muhammed el-Ma'mûrî), Tunus 1984, tür.yer.; İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nis fi ahbâri İfrîkiyye ve Tûnis* (nşr. Muhammed Şemmâm), Tunus 1387/1967, tür.yer.; *el-Hulelû's-sündüsiyye*, I-III, tür.yer.; İbn Ebû'd-Diyâf, *İthâfî ehlî'z-zamân* (nşr. Ahmed Abdüsselâm), Tunus 1985, tür.yer.; Aziz Samih İter, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, II, tür.yer.; Hüseyin Münis, *Fet-hu'l-'Arab li'l-Mağrib*, Kahire 1366/1947; Hasan M. Cevher, *Tûnis*, Kahire 1961; Mohamed Talbi, *l'Emirat aghlabide: 184-296/800-909*, Paris 1966, tür.yer.; M. Hıdır Hüseyin, *Tûnis ve Câmî'u'z-Zeytûne* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), Dimaşk 1391/1971, tür.yer.; Reşid en-Nâdürî v.dğr., *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, I-IV, tür.yer.; Ahmed Tefvik el-Medenî, *Kartâcenne fi erba'ati 'usûr*, Cezayir 1986, tür.yer.; İbn Verdân, *Târîhu memleketi'l-Eğâlîbe* (nşr. M. Zeynühum M. Azeb), Kahire 1408/1988; Habîb Sâmîr, *Hâzihî Tûnis*, Beyrut 1988, s. 37-51; R. Brunschvig, *Târîhu İfrîkiyye fi'l-'ahdi'l-Hafsi* (trc. Hammâdi es-Sâhilî), Beyrut 1988, I-II, tür.yer.; a.mlf., "Tunus", *İA*, XII/2, s. 60-68; Abdullah M. Cernâleddin, *ed-Devletü'l-Fâtimîyye*, Kahire 1991; M. Hâdi eş-Şerîf, *Târîhu Tûnis* (trc. Muhammed eş-Şâvuş - Muhammed Acîne), Tunus 1993, s. 39-66; İsmail Yiğit, *Siyâsi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülüs (Gıvrata), Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul 1995, s. 283-349; Abdülmecid b. Hamde, *Şekâfetü'l-müctema'i'l-Kayrevânî fi'l-karni's-şâlişi'l-hicrî*, Tunus 1997, tür.yer.; Mahmûd İsmâil, *el-Eğâlîbe (184-296): Siyâsetühümül-hâriciyye*, Kahire 2000; Abdülkerim Özaydın, "Ağlebîler", *DİA*, I, 475-478; Eymen Fuâd es-Seyyid, "Fâtımîler", a.e., XII, 228; Muhammed Razûk, "Hafsiiler", a.e., XV, 125-128; Ahmet Kavas, "Horasanîler", a.e., XVIII, 241-242.

İSMAİL YİĞİT

Osmanlı Dönemi. Osmanlılar'ın Tunus'ta olan ilgileri XVI. yüzyıl başlarında buraya kadar uzanan Osmanlı denizcileri vasıtasıyla başladı. 1510'lu yıllarda Cezayir'in batısındaki Tilimsân'a yönelen bu faaliyetler, 958'de (1551) Trablusgarp'ın alınışına kadar hızlı bir seyir izledi. Özellikle Oruç ve Hızır reisler, elde ettikleri ganimetlerin beşte birini Hafsi Sultanı V. Muhammed'e

vererek Tunus şehrine 10 mil kadar uzaklıkta Akdeniz sahilinde Halkulvâdi (La Goletta) denilen, göl tarafında kalan iç kısımdaki kaleye yerleştiler. Oruç Reis'in 924'te (1518) ölümünden sonra İspanyollar'ın hedefi haline gelen Halkulvâdi Kalesi yıkıldı. Ardından Osmanlı deniz kuvvetlerinin başına geçen Barbaros Hayreddin Paşa 1534'te Cezayir'den gelip burayı Osmanlı topraklarına kattı. Ancak Kutsal Cermen Roma imparatoru olan V. Karl donanmasıyla Tunus'a asker çıkarıp burayı ele geçirdi (Temmuz 1535). Mevlây Hasan b. Muhammed tekrar Tunus'ta Hafsi tahtına oturtuldu. O da buradaki hıristiyan esirleri serbest bıraktı ve korunması için Halkulvâdi'de İspanyol askerlerinin yerleşmesini uygun buldu. Daha önce kardeşlerini katleden Mevlây Hasan, ölümden kurtulan ve tahtını tehdit eden kardeşi Reşid'i Kanûnî Sultan Süleyman'a şikâyet etti. Reşid, Hayreddin Paşa tarafından İstanbul'a götürüldü ve kendisine maaş bağlandı. Mevlây Hasan 1540'ta tahttan indirildiyse de kısa zamanda yeniden iktidarı ele geçirdi, fakat 1543'te tamamen uzaklaştırıldı; yerine oğlu Ahmed geçti. Babasının Tunus'u tekrar ele geçirmek amacıyla Avrupalılar'dan yardım istemesi üzerine gözlerine mil çektirdi.

İspanyollar'ın himayesinde Tunus'ta iktidarı elinde bulunduran Hafsi ailesi Osmanlılar için bölgede istikrarsızlığın temel sebebi olmaya devam etti. Barbaros Hayreddin Paşa'nın bölgede en güvendiği adamlarından Turgut Reis 1544 yılında önce Cerbe adasını zaptetti ve burayı üs haline getirdi. Bu dönemde anlaştığı Tunus Hükümdarı Mevlây Ahmed'den erzak ve cephane alırken topladığı ganimetlerin bir kısmını ona vermekteydi. Turgut Reis, Tunus ile Trablusgarp arasında önemli bir mevki olan Mehdiye'yi de ele geçirdi. Ancak Andrea Doria kumandasındaki Habsburg donanması Mehdiye'yi 1550'de kuşattı, burayı savunan az sayıdaki Osmanlı askerini katletti, şehir halkını esir aldı; Cerbe adasını da işgal etti. Mehdiye'yi daha fazla tutamayacaklarını anlayan İspanyollar 1554 yılında çekilince Osmanlılar surları tekrar inşa ederek buraya Anadolu'dan ve Rumeli'den aileler yerleştirdiler. Turgut Reis ve Cezayir Beylerbeyi Piyâle Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması 1560'ta Cerbe'yi İspanyol galinden kurtardı. Tunus şehri ise 1569'daki Osmanlılar'ın ikinci müdahalesine kadar İspanyollar'ın himayesinde ve III. Mevlây Ahmed'in idaresinde kaldı. Osmanlılar Tunus şehrine hâkim olunca III. Mevlây

Ahmed, Halkulvâdi'deki İspanyollar'a sığındı. Ramazan Bey adında bir kişi buranın ilk kaymakamı yapılarak emrine 3000 asker bırakıldı. Tunus şehrinin güneyinde kalan Sûs, Manastır ve Kayrevan 1551'den sonra Trablusgarp'ın bir parçası haline geldi. Halkulvâdi ve Kalebend denilen Goletta Kalesi iskelesi İspanyollar'ın elinde bulunuyordu. 2 Zilhicce 980'de (5 Nisan 1573) Tunus kumandanı Kılıç Ali Paşa, kaymakamı Ramazan Paşa ve beylerbeyi Haydar Paşa idi. 10 Ekim 1573'te İspanyollar, Tunus'ta kontrolü ele geçirmek amacıyla yeni bir harekâta giriştiler. Tunus'u alıp burada 8000 asker bıraktılar. Hafsi hânedanı adına tahta III. Mevlây Ahmed'in kardeşi VI. Mevlây Muhammed'i geçirdiler. Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa, İspanyol işgali sırasında fazla direnç göstermeden Kayrevan'a çekildi.

Osmanlılar buna karşılık 982'de (1574) büyük bir donanma sevkettiler. Donanma Vezir Koca Sinan Paşa kumandasında İstanbul'dan hareket ederken Kayrevan'da bulunan Haydar Paşa da yerlilerden çok miktarda asker toplamıştı. Ayrıca sefere Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa, Trablusgarp Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Mısır'dan gönüllü askerler katıldı. Yemen fâtihi Koca Sinan Paşa ve Kaptanıderyâ Kılıç Ali Paşa kumandasındaki donanma altı günlük bir muhasaranın ardından 12 Eylül 1574'te Tunus'u geri aldı. Sinan Paşa, Osmanlı tarihinin en önemli deniz zaferlerinden biri olan ve tarihe Tunus savaşı diye geçen bu başarısından sonra şehirde 3000 yeniçeri bıraktı, Haydar Paşa'yı yeniden beylerbeyiliğe getirdi. Halkulvâdi Kalesi de otuz üç gün direndiyse de 6 Cemâziyelevvel 982'de (24 Ağustos 1574) yapılan büyük hücum sonunda ele geçirildi. VI. Mevlây Muhammed ve İspanyol kumandanı Serbellino esir alınıp İstanbul'a gönderildi. Müstahkem kale bir daha İspanyollar'ın eline geçmemesi için tamamen yıkıldı. Tunus şehri dahil Halkulvâdi, Bâbülbahr ve Sen Jak kalelerinin tamamı Osmanlı idaresine girdi. Böylece Tunus'ta uzun sürecek Osmanlı hâkimiyeti dönemi başlamış oldu.

Hafsi hânedanın son sultanının İstanbul'a getirilmesinden sonra Mevlây Ahmed gibi bazı aile fertleri başta Sicilya adasının merkezi Palermo olmak üzere yeniden toparlanıp 1581'de eyaletin iç kısımlarına geçtiler ve Tunus'u tekrar ele geçirmek teşebbüsünde bulundular. Bazı kısmi başarılar elde ettilerse de alınan tedbirlerle bu teşebbüsler önlenildi. Mevlây Ahmed'in oğlu Hammûde 1575'te hıristiyan olup Char-